

Nesvyžiaus ordinacijos kunigaikščių Radvilų bibliotekos asmeninės knygų kolekcijos ypatybės: iš Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Centrinės mokslinės Jakubo Kolaso bibliotekos rinkinių

Aleksandr Stefanovič

*Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos
Centrinė mokslinė Jakubo Kolaso biblioteka*

Kiekvienam knygų rinkiniui, kaip vientisai knygų kolekcijai, būdingi savitumai, pagal tikslus ir uždavinius lemiantys jo turinį – svarbų veiksnį formuojant asmeninius knygų fondus. Ypatingo susidomėjimo sulaukia tie knygų rinkiniai, kurie turi nuolatinę saugojimo ar konkretaus savininko vietą. Mūsų atveju tokiu pavyzdžiu laikytina viena iš stambiausių asmeninių knygų rinkinių Baltarusijos teritorijoje – Nesvyžiaus ordinacijos kunigaikščių Radvilų biblioteka, sudaryta iš atskirų rinkinių, priklausiusių ne tik Nesvyžiaus kunigaikščiams Radviloms.

Remiantis vienu išlikusiu žinomos didikų giminės – Nesvyžiaus ordinacijos kunigaikščių Radvilų – knygų rinkiniu, galima iširti knygos kultūros vaidmenį ir įtaką formuojant Radvilų pasaulėžiūrą – ir ne tik Nesvyžiaus, bet ir kitų giminingų šakų:

- Medilo, Goniondzo ir Raigardo,
- Biržų ir Dubingių,
- Nesvyžiaus ir Olykos.

Daugelis jų giminės dvarų (Miras, Sluckas, Nesvyžius, Biržai ir kt.) iš esmės buvo visuomeninio politinio gyvenimo centrais.

Radvilų turtai ir šlovė – ne tik materialinės gėrybės, bet ir kultūrinės vertybės, išlikusios iki mūsų dienų archyvinių rankraštinų dokumentų, surašymo ir inventorinių knygų pavidalu Baltarusijos, Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Ukrainos, Suomijos ir daugelio kitų Vakarų Europos šalių archyvuose ir bibliotekose.

Keletą amžių Nesvyžiaus Radvilos buvo žinomi mecenatai: globojo muziejus, privačius teatrus, steigė stambius kultūros centrus Breste, Mire, Slucke, Nesvyžiuje ir kitur.

Lenkijos karalius Žygimantas Augustas Mikalojui Radvilai Juodajam (1515–1565) 1551 m. suteikė privilegiją steigti Nesvyžiuje archyvą, kuriame būtų saugomi oficialūs valstybės aktai, susiję su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštija. Šis archyvas tuomet buvo pats svarbiausias ir turtingiausias LDK teritorijoje. Jis buvo įkurtas Radvilų giminės Nesvyžiaus pilyje. Jame buvo iki 4000 tomų dokumentų (rankraštinų ir spausdintų), privilegijų ir svarbiausių aktų autografų. Bėgant laikui, didelė šio rinkinio dalis pateko į kitas privačias kolekcijas: K. Kwiatkovskio Varšuvoje, A. T. Działyńskio Kurnike ir t. t.)¹.

¹ *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при Управлении Виленского учебного округа. Т.7: Собранный в Несвиже и изданный П. Гильдебрантом: [документы 1433–1764 гг.]. Вильна, 1870.*

Kaip įprasta, dideliuose miestuose ir stambiuose administraciniuose centruose-dvaruose buvo bibliotekos, tačiau ne visoms joms buvo suteiktos tokios privilegijos.

Pirmas paminėjimas apie Nesvyžiaus ordinacijos Radvilų knygų kolekciją siekia XVI a. Nuo tada ir per visą savo gyvavimo istoriją Nesvyžiaus biblioteka traukė įvairių to meto visuomenės ir politikos veikėjų dėmesį.

Nuo pirmojo oficialaus Nesvyžiaus valdytojo – Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) – iki paskutiniojo, septynioliktojo, valdytojo – Leono Vladislovo Radvilos (1888–1959)² – Nesvyžiaus ordinacijos bibliotekos fondai buvo komplektuojami ne visuomet tolygiai. Šis knygų rinkinys iš tikrųjų buvo asmeninės nuosavybės kolekcija, bet savo funkcine priklausomybe atliko valstybinės LDK knygų saugyklos vaidmenį. Per visą savo gyvavimo laikotarpį, pradedant nuo pirmosios XVI a. pusės, šio unikalios privatus knygų rinkinio fondai ne sykį patyrė įvairius pokyčius.

Įvykiai, kurie neigiamai paveikė Nesvyžiaus ordinacijos knygų fondo likimą, nebuvo numesti stichinių nelaimių ar gamtos kataklizmų. Visi jie buvo susiję su visuomenės politiniu gyvenimu, veikusiu ne tik valstybinius pertvarkymus, bet ir likimus, asmeninį gyvenimą konkrečių žmonių, kurių svajonės ir viltys ne kartą keitėsi istorinių įvykių raidoje.

Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos centrinėje mokslinėje bibliotekoje, Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde, šiuo metu yra žinoma 3520 knygų tomų iš buvusios Nesvyžiaus ordinacijos bibliotekos, gyvavusios Baltarusijos teritorijoje iki 1940 m. Turimos knygų kolekcijos chronologinės ribos – XV a.– XX a. penktas dešimtmetis. Pagal chronologiją ją skirstytume taip:

- XV a. – 1 vnt.
- XVI a. – 22 vnt.
- XVII a. – 111 vnt.
- XVIII a. – 1154 vnt.
- XIX a. – 1657 vnt.
- Iki XX a. penkto dešimtmečio – 316 vnt.
- 259 vnt. be datos (dalis jų – defektingi leidiniai, kita dalis neturi išleidimo metų).

Šio rinkinio knygoje yra išlikusių antspaudų, ekslibrisų, superekslibrisų ir daug kitų knygų ženklų, ir susijusių, ir nesusijusių su Radvilų gimine. Visa tai, kaip papildoma medžiaga, pasitarnauja tiriant knygos kultūrą Baltarusijos teritorijoje. Tokios knygos vertingos tuo, kad padeda atskleisti istorinius faktus, tiek asmeninio pobūdžio (pastabos knygų paraštėse: autoriaus dialogas su skaitytoju), tiek socialinės reikšmės įvykius. Gausybė knygų su marginalijomis ir autoriaus pastabomis suteikia papildomos visuomenės politinio ar asmeninio pobūdžio informacijos – tai irgi labai svarbu tiriant nacionalinę kultūrą.

Norint suvokti knygų su rankraštiniais įrašais vertę ir reikšmingumą, būtina aiškiai atskirti dvi sampratas: autoriaus ir savininko (nuosavybės) įrašai.

Autoriaus įrašai toliau įprasmina problemas, kurios buvo iškeltos ir atskleistos knygoje. Tie įrašai gali papildyti spausdintą medžiagą ir paskui būti pretekstu iš naujo išleisti papildytus ir perkurtus leidinius. Visi autoriniai įrašai susieti laiko ryšiais: jie apsiriboja autoriaus gyvenimo metais, kurių vidutinė trukmė neviršija 55–65 metų. Kai knygoje yra nedatuotų autorinių pastabų, su tam tikra

2 *Polski słownik biograficzny*. PAN. T. 30/1–3. Wrocław etc.: Ossolineum, 1987.

paklauda galima kalbėti apie kūrybinį autoriaus laikotarpį: santykinai iš 55–65 metų atimami pirmieji 15–20 metų, kurie buvo skirti auklėjimui ir lavinimui, ir bus kalbama apie trisdešimtuosius–keturiasdešimtuosius kūrybinio autoriaus gyvenimo metus. Šiose laikinose ribose galima nustatyti laikotarpį, kai buvo sukurti autoriaus įrašai, jei autoriaus gyvenimo metai nėra žinomi.

Savininko (nuosavybės) įrašai aprėpia platesnę nei autoriaus įrašai sąvoką. Tai įrodo gausybė įrašų, atliktų knygoje po jų išėjimo iš spaudos. Dažnai nuosavybės įrašai, atlikti skirtingų žmonių įvairiais amžiais, datuoti ir nedatuoti, šiuolaikiniams tyrinėtojams gali suteikti kur kas vertingesnės informacijos negu pačios knygos turinys. Dėl to įrašuose-pastabose, ar jie būtų autoriaus, ar savininko, slypi vertingiausia istorinė medžiaga, galinti patvirtinti arba atmesti mokslines hipotezes, spėliojimus. Taip pat be viso to neapsieinama ir paleografijos bei bibliotekininkystės tyrinėjimuose.

Pats ankstyviausias iš išlikusios Nesvyžiaus ordinacijos kolekcijos leidinys, turintis rankraštinių pastabų, – 1484 m. Strasburge išėjęs Mendo (Prancūzija) vyskupo Durand'o (Guillaume Durand, apie 1237–1296) veikalas³. Nuosavybės įrašas datuojamas 1635 m.: *Casimiro Spaczewski* (lap. 1). Šios knygos parašėse gausu neįskaitomų dienoraščio pobūdžio pastabų. Jos be datų, parašytos tuo pačiu juodu rašalu ir braižu (lap. 52), kaip ir antraštiniame lape su data esantis įrašas.

Daugelis knygoje esančių nuosavybės įrašų-pastabų atlikta pačių Radvilų. 1899 m. Peterburge išėjusioje knygoje⁴ gausu vaikiška Leono Vladislovo Radvilos ranka atliktų įrašų; joje daug ranka rašytų maldų.

Ypatingą grupę sudaro knygos su Nesvyžiaus benediktinų vienuolyno ir jėzuitų kolegijos nuosavybės įrašais. Labiausiai domintų leidiniai, išėję esant autoriams gyviems. Visi jie turi nuosavybės įrašus, liudijančius Radvilų ryšius su šiais autoriais:

- Jonu Pošakovskiu (Jan Poszakowski, 1684–1757)⁵;
- Martynu Laščiu (Marcin Łaszcz, 1551–1615)⁶;
- Fridrichu Baumeisteriu (Friedrich Christian Baumeister, 1708–1785);
- Petru Kališevskiu (Piotr Celestyn Kaliszewski, 1724–1767)⁷ ir kt.

Vieno iš išlikusių Petro Skargos (1536–1612) veikalų⁸, išėjusių jo gyvenimo metais, antraštiniame lape ranka įrašyta: *Ad Theologiam Polemico Dowgialicam* (*Dėl daugėliškos polemikos teologijos*). Įrašas, deja, be datos.

Daugelyje šiai grupei priskirtinų XVI–XVIII a. knygų gausu nuosavybės įrašų, atliktų 1758, 1768, 1868, 1876, 1811 ir kt. metais. Norėtusi išskirti Evaristo Andrejaus Kuropatnickio (Ewaryst Andrzej Kuropatnicki, 1730–1788) knygą: 1789 m. Varšuvoje išėjusiame heraldikos veikalė⁹ atskiruose puslapiuose (2–148) yra įrašas, liudijantis ne tik knygos nuosavybę, bet ir jos įsigijimo aplinkybes: *Cui*

3 DURAND, Guillaume. *Rationale divinarum officiorum*. Argentinae [i. e. Strassburg], 1484.

4 *Nabożeństwo kościelne*. na niedziele i święta całego roku w przekład polski. Obok z tekstem łacińskim przez X. S. M. Kozłowskięgo. Petersburg, 1899.

5 POSZAKOWSKI, Jan. *Głos Pasterza Jezusa Chrystusa...* Wilno, 1740, t. 5, p. 1.

6 ŁASZCZ, Marcin. *Więcejerza ewangelicka w obronie szafunku więcejerzy ministrów wypisana...* Wilno, 1594.

7 KALISZEWSKI, Piotr Celestyn. *Historia celniejszych y sławniejszych traktatów między europejskimi mocarstwami różnemi czasami poczynionych*. T. 1–2. Warszawa, 1764.

8 SKARGA, Piotr. *Zawstydzenie nowych arianow, y wzrywanie ich do pokuty, y wiary Chrzescianiskiej...* Kraków, 1608.

9 KUROPATNICKI, Ewaryst Andrzej. *Wiadomość o kleynocie szlacheckim, oraz herbach domów szlacheckich w Koronie Polskiej, i Wielkiem nięstwie Litenskim...* Cz. 1–4. Warszawa, 1789.

книжица есть собственна из числа книг Ивана Петра Мартина Андрея Порутчика воеводств[а] Троицкого сына Богдановича Дворжецкого куплена в Вильни 1790 года м-ца июля 31 дня ценою 2 рубля российских денег мною же самим у монастыре отцов или монахов пиярами памятуемых в лавке книгопечатания того ордина отцов для общей пользы к ежечасному потреблению и выгоде благородных ис польского шляхетства дворян пожалованных монаршим-драгоценным то есть гербами (*Ši knygelė yra nuosavybė iš Trakų vaivadijos poručiko Ivano Andriejaus, sūnaus Bogdano Dvoržeckio knygu, mano paties pirқта už 2 rusiškus rublius 1790 m. liepos 31 d. Vilniuje, tėvų ir vienuolių pijaorių vienuolūne, to paties ordino knygu spaustuves krautuvejė...*). Tai vienintelis Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos centrinės mokslinės bibliotekos fonduose esančios Radvilų knygų kolekcijos rankraštinių įrašas, parašytas kirilika.

Didelė dalis Nesvyžiaus ordinacijos (1940 m.) knygų anksčiau priklausė kitiems savininkams, nesusaistytiems giminystės ryšiais su Radvilomis. Tose knygose gausu nuosavybės įrašų. Šie faktai rodo kultūrinį privačių, lenkų šlektoms ir Europos diduomenei priklausančių bibliotekų, bendradarbiavimą. Tai liudija knygose esantys nuosavybės įrašai:

- *Leopold Huberd* (1832–1884)¹⁰;
- *I. Karnkowski R. 1819*¹¹;
- *Prusinowski*¹²;
- *A. Malinowskiego*¹³;
- *Aleksandra Zdanowicza*¹⁴;
- *Gabrielis Tomaszewicz; Jos. Schimeffennig. 1650*¹⁵;
- *I.A. Zaluski*¹⁶;
- *Pani Katarzynie Szylingowej Pułkownikow[we]j..*¹⁷;
- *Josephi Nowicki*¹⁸;
- *Jacobi Bernatowicz*¹⁹;
- *Alexandri Korsak*²⁰;
- *Biblioteka Wincentego Korsaka*²¹;

10 NEUGEBAUER, Salomon. *Icones et vitae principum ac regum Poloniae omnium...* Francofurti ad Moenum [Frankfurt a. M.], 1620.

11 CICERO, Marcus Tullius. *Marka Tulliusa Cicerona O powinnościach wszech stanów ludzki księgi troje*. Przez Stanisława Koszutkiego przełożone y dostatecznemi przypiskami objaśnione. Wilno, 1766.

12 *Biblia święta to iest Księgi przymierza z żydowskiego i greckiego języka na Polski pilnie i wiernie przetłumaczona przedrukowana*. Amsterdam, 1660.

13 ALVAREZ, Manoel. *Emmanuelis Alvare e Societate Jesu De institutione grammatica linguae Latinae libri tres*. Połock, 1794.

14 *Biblia święta, to iest Księgi starego i nowego przymierza z żydowskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłumaczone...* Gdańsk, 1632.

15 KOJAŁAWIČIUS-VIJŪKAS, Albertas. *Historiae Lituae pars prior. de rebus Lituorum ante susceptam Christianam religionem, conjunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae, libri novem*. Dantisci [Gdańsk], 1650.

16 STAROWOLSKI, Szymon. *Vita et miracula servi Dei, Vincentii Kadlubkonis*. Cracoviae [Kraków], 1642.

17 *Elementarz dla dzieci polskich*. [Jurko]. [S. l.], 1851.

18 ECHARD, Laurenty. *Dykcjonaryk geograficzny...* T. 2. Warszawa, 1782.

19 LENGNICH, Godofredus. *Pacta conventa Augusti III, regis Poloniarum, magni ducis Lithuaniae et electoris Saxoniae...* Editio Waltera priori auctor et emendatior. Dantisci [Gdańsk]; Lipsiae [Lipsk], 1763.

20 ZAŁUSKI, Andrzej Chryzostom. *Mowy seymowe Jasnie oświeconego xiążęcia biskupa Warmińskiego Andrzeja Chryzostoma, na Zaluskach y Bledowie Zaluskiego kanclerza Wielkiego Koronnego*. [Kalisz], 1718.

21 MARLIANI, Ambrosius. *Plac polityki abo szkoła obyczajności...* Wilno, 1771.

- *B-ka ordinacji Krasińskich*. Taip pat čia yra įrašas, liudijantis, jog ši knyga dar priklausė Karoliui Tretjakui: *Karol Trzeciaka*²²;
- *K. Miliusa*²³;
- *E Grege Christiani Ferdinandi Machnicki, 1726*²⁴;
- *P. Ludowici Ichak*²⁵;
- *J. Moszczeńskiego*²⁶;
- *Ex libris Petri Putkowsk*²⁷;
- *Mobilow, 1739 – P. Stanisłaj Wasowsk*²⁸.

Taigi Nesvyžiaus ordinacijos Radvilų knygų kolekcijoje, saugomoje Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Centrinėje mokslinėje bibliotekoje, kas ketvirta knyga yra su nuosavybės įrašais-pastabomis. Kaip jau aukščiau minėta, XV–XVIII a. knygose pastabų daug, XIX a. leidiniuose tokių įrašų kur kas mažiau, o XX a. knygose jų praktiškai nėra. Veikiausiai tai susiję su aplinkybe, jog ketvirtajame dešimtmetyje kolekcija buvo atiduota jos tyrinėtojams.

Didžiąją Radvilų kolekcijos, saugomos Baltarusijos MA bibliotekoje, dalį sudaro knygos, kurių savininkai ne visuomet tarpusavyje buvo susieti giminystės ryšiais. Šios dalies ypatybė ta, kad joje esama knygų ne tik iš kunigaikščių Radvilų kolekcijos, bet ir fragmentų iš daugybės kitų privačių rinkinių, buvusių Baltarusijos teritorijoje nuo XVI a.

Privačių rinkinių knygos, turinčios gausybę pastabų, įvairaus pobūdžio įrašų, padeda išsamiau ir visapusiškai tirti kultūrą bei atskleisti politinės visuomenės raidos istoriją. Knyga, kaip bendravimo šaltinis, per visą savo gyvavimą buvo jungianti visuomenės politinio ir kultūrinio gyvenimo – ne tik Radvilų, bet ir jų aplinkos – grandis. Ji visapusiškai praturtino įvairių epochų ir skirtingų pasaulėžiūrų žmones, buvo skaitytojų ir knygų kultūros formavimosi šaltinis.

Vertė Daiva Narbutienė

22 ORŁOWSKI, Karol Nepomucen. *Defensa biskupstwa y diecezji Kiiowskiej...* Lwów, 1748.

23 SCHMITT, Henryk. *Rokosz Zebrzydowskiego*. Lwów, 1858.

24 LAUTERBACH, Wolfgang Adam. *Compendium juris brevissimis verbis...* [S. l.], 1678.

25 ARENT, Tobias. *Studium polemicum pro doctrina catholica susceptum in gratiam studiosae iuventutis catholicae et zelo apostolico ad parochias et missiones acatholicas vicinas aspirantis...* Wilno, 1716.

26 PRADZYŃSKI, Ignacy. *Cztery ostatni Wodzowie polscy przed sądem historyi*. Poznań, 1865.

27 RADVILA, Mikalojus Kristupas. *Peregrinacya abo Pielgrzymowanie do Ziemi Swietey...* Kraków, 1628.

28 ARENT, Tobias. *Studium polemicum...*, išnaša 25.

Specific Features of the Book Collection of Nesvizh Radziwills: from the Holdings of Jakub Kolas Central Science Library of the Academy of Sciences of Belarus

SUMMARY

In the holdings of the Rare Book and Manuscript Department of the Jakub Kolas Central Science Library of the Academy of Sciences of Belarus, there are 3520 volumes of books from the Nesvizh Radziwills' library. The chronological span of the collection is XV century–the fifth decade of the XX century. The books from this library carry stamps, exlibrises, superexlibrises and many other markings, related or unrelated to the Radziwill family. The article addresses the issue of author and owner (ownership) inscriptions. Every fourth book from this collection has ownership inscriptions. The books of the XV–XVIII centuries have many inscriptions, the ones of the XIX century much less so, the XX century publications have virtually none. A large part of the Radziwills' collection kept in the library comprises the books which owners were not always familially related. The collection includes books not only from the Princes Radziwills' collection, but also fragments of many other private libraries from Belarus dated as far back as the XVI century.